

Az Ómagyar Mária-siralom scriptoráról – avagy következtetések egy „biografikus tárgy” nyomán*

1. Vajon el tudjuk-e ma képzelni azt a meglepetést és örömet, amely bő egy évszázaddal ezelőtt tölthette el a magyar irodalom és nyelv kutatóit, amikor kiderült, hogy a frissen előkerült Leuveni kódex magyar szempontból milyen páratlan kincset tartogat? Az érzést – mert a felfedezés jelentősége természetesen nem mérhető össze – csak sejtetni engedi azon „új” nyelvelmékek fölötti izgalom és öröm, amelyek az utóbbi évtizedekben bukkantak fel – említsünk meg most közülük csak kettőt: a Münchener emlék nevű magyar szöveget egy görög kódexben, vagy a szigetén domonkos kolostor középkori okleveleinek hátlapján felfedezett magyar feljegyzéseket. Az ilyen váratlan események azt a reményt is táplál(hat)ják, hogy máskor is előfordulhat még ilyesmi.

Az ÓMS. előtt tisztelgő kerekasztal tervezésekor felmerült, hogy ezúttal ne a vers szűkebb értelemben vett irodalmi és nyelvészeti kérdései kerüljenek a megemlékezés homlokterébe. Ezekkel ugyanis 1923 óta számos monográfia és tanulmány foglalkozott mélyre ható és részletekbe menő elemzésekkel, egymást erősítve vagy éppen vitatkozva egymással – és továbbra is nyitva hagyva számos kérdést. (Néhány mű közülük: GRAGGER 1923; JAKUBOVICH–PAIS 1929; HORVÁTH J. 1931; MÉSZÖLY 1956; SZABOLCSI 1959; MEZEY 1971; BENKŐ 1980; MARTINKÓ 1988; A. MOLNÁR 2005; HORVÁTH I. 2015; stb.).

2. A magyar verset is tartalmazó Leuveni kódex – mint köztudomású – 1982-ben került Belgiumból Magyarországra, ezzel az eddigiekhez képest alapvetően új lehetőségekhez juttatva a kutatást. VIZKELETY ANDRÁS könyvei (1986 és 2004) már a teljes kódex tüzetes vizsgálatának alapján hoztak új eredményeket, tettek kétségessé vagy cáfoltak meg eddigi megállapításokat. Ahogy 2004-es könyvének bevezetőjében ő fogalmaz: „e kis remekmű keletkezésének körülményeiről, arról a szellemi környezetről, amelyben megszületett, lejegyezték, olvasták, sokáig csak nagyon kevés, filológiai alátámasztható adat állt rendelkezésünkre, jóllehet a kutatás kezdettől fogva feltételezte, hogy ahhoz a rezonáló térhez, ahol ez a vers elhangzott, amely ezt a verset befogadta, csak a vers teljes szövegkörnyezetének ismerete adhatja kezünkbe a kulcsot.” (2004: 11) VIZKELETY a Leuveni kódex teljes anyagának tudós szövegkritikai vizsgálatával megtalálta azt a kulcsot, amellyel az ajtó nyithatóvá, a kódex élővé vált. Ezzel pedig rálátást ajándékozott arra a szellemi tájra, „rezonáló térre”, amelyet ha szemügyre veszünk, felfedezhetjük a hazai kereszténység korai századaiban a szerzetesi műveltség forrásait, valamint a korabeli Európa teológiai műveltségéhez való viszonyát.

* Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság által az Ómagyar Mária-siralom felfedezésének századik évfordulója alkalmából szervezett emlékülésen, 2023. május 23-án (ELTE BTK, Budapest).

3. A következőkben én is VIZKELETY ANDRÁS kutatásainak alapján, az ő kulcsát használva kísérelem meg e centenárium ürügyén közelebb hozni annak a scriptor-szerzetesnek a személyiségét, aki több mint hétszer száz évvel ezelőtt írta be az ÓMS.-at a Leuveni kódexbe.¹ Az időbeli messzeség olyan nagy, hogy ennek megfelelően a kép is csak nagyon töredékes lehet. A fő fogódzót a scriptor művét hordozó anyakódex adja, valamint a magyar szöveg belső nyelvi-helyesírási sajátosságaiból levonható következtetések. A módszertani háttérhez azt a tényt szeretném hangsúlyozni, hogy a középkori kézirat valójában „biografikus tárgy, tulajdonosok és használatok nyomainak, s ezáltal identitások lenyomatainak megőrzője” (TÓTH Zs. 2015: 649). E megállapítás igazát belső (tartalmi) és külső tulajdonságaival a Leuveni kódex is alátámasztja: az eredeti scriptorok és az utólagosan betoldó kezek szövegválasztásaival; a hellyel való gazdálkodás meghatározta változó lap-, ill. hasábméretekkkel; a maradék üres helyekre írt, azonos betoldó jelekkel összekapcsolt „szívügy” prédikációkkal; a számos, eltérő indítékből beírt marginálissal; a különféle kivitelezésű iniciálékkal (vagy olykor csak kihagyott helyükkel); a lapszámozások sajátosságaival; a korabeli tartalomjegyzékkel; stb. Ezek mind identitásokat őrző nyomok, amelyek egyben arra is utalnak, hogyan formálódott a használat közben és által a 13. század vége táján egy teológiai „szakkönyv”. A kódex külső és belső elevensége ugyanis egyértelműen tanúskodik arról, hogy a – döntően sermo-típusú prédikációkat, prédikációvázlatokat két ciklusba tömörítő – kézirat a domonkos prédikációs gyakorlat előszeretettel forgatott, élő (segéd)könyve volt egykoron.

4. A prédikáció mint a középkor jelentős irodalmi műfaja virágzása közben formálódott is. A változás iránya a nagyobb bibliai szakaszokat kifejtő beszédek (homíliák) felől az ún. tematikus sermók felé vezetett, amelyekben a mondanivaló egy-egy rövid idézetre, bibliai versre (thema) alapozódott. Ezt a themát a prédikátor beszédében szinte mértani pontossággal, részekre (divisiókra) osztva fejtette ki, különféle tekintélyektől vett idézettel/idézetekkel támasztotta alá, és példákkal is színesítette (VIZKELETY 1986: 52–53). Vasárnapról vasárnapra hangzottak el a prédikációk élőszóban, a hallgatósághoz igazodva vagy latinul, vagy anyanyelven. Arra, hogy a nyelvi kettősségre a Leuveni kódexet alakító prédikátorok gyakorlatában szükség volt, maga a kódex a bizonyíték. A korabeli prédikációs könyvek azt is tanúsítják, hogy a szóban elmondandó prédikáció anyagának kifejtettebb vagy többé-kevésbé vázaltszerű írásbeli rögzítésére is megvolt az igény, még a gyakorlott prédikátoroknak is „jól jött”, akár mint előkészületi anyag, akár mint a szóbeli előadás emlékeztetője. A korabeli sermonáriumok (Pécsi egyetemi beszédek, Gyulafehérvári sorok kódexe) és a későbbi korok számtalan prédikációskönyve (Pelbárt, Bornemisza, Káldi, Pázmány és még sokan mások – egészen máig, az interneten olvasható prédikációs anyagokig) a papi szolgálat elengedhetetlen kellékének mutatják a prédikációgyűjteményeket –, amelyeknek

¹ Mivel a továbbiakban a megállapítások forrása és alapja döntően és elsősorban VIZKELETY ANDRÁS 2004-es monográfiája, szinte minden mondat után hivatkozhatnék rá. Ezért ezt itt most generálisan teszem meg, és a továbbiakban nem adom meg az aktuális lapszámokat, kivéve, ha szó szerint idézek. Legtöbbet a mű alábbi részeire támaszkodtam: 26–34; 97–141; 255–263.

egyik korai példánya került elő száz évvel ezelőtt a Leuveni kódexszel. Gyakorlat volt a prédikációs anyagnak – az egyházi ünnepek rendjének megfelelő – beszédciklusokba (*de tempore* és *de sanctis*) rendezése (vö. később az Érdy-kódex felépítését is). A két tematikai egység határa a Leuveni kódex esetében egykori fizikai határt is jelentett: a *de tempore*-ciklus a kódexnek – az egybekötés előtti – első részét foglalta el, a *de sanctis* pedig a második egységét képezte. (Megjegyzésként: a magyar vers tulajdonképpen a határra, az első rész utolsó levelének verzőjára van beírva, ami a legtípikusabb vendégszövegi hely, a vers állapota pedig azt is illusztrálja, mit képes előidézni egy kötetlen kézirat elő- és hátlapján a sok fogdosás.) Az egykori két részből állást – a tematikai és kézváltás mellett is – egyéb nyomok is megerősítik: a két egység más minőségű pergamenje (a második részben újrahasznosított, palimpszeszt lapokkal), továbbá a második rész plusz külön számozása, rubrummal írt római számok formájában a lapok jobb sarkában, miközben az egész könyvnek egységes, más típusú számozása is van.

5. A paleográfia szaktekintélyeinek véleménye alapján a Leuveni kódexbe két időbeli fázisban kerültek be szövegek: az alapkezek munkája a 13. század harmadik negyedére tehető, azok pedig, akik utólag betoldott szövegekkel bővítették a kéziratot 1275 és 1300 körül tevékenykedtek. Ez utóbbiak között – az általuk hagyott nyomok alapján – két magyar szerzetes is volt (egy harmadikról ezt bizonyítani nem, inkább csak sejteni lehet).

A következőkben ezen kezek egyikéről, az ÓMS.-t a kódexbe beíró, minden bizonnyal domonkos szerzetesről próbáljuk meg kideríteni, mit mutatott meg műve által magából. Mivel érintkezési pontok a másik magyarul tudó scriptorral – aki VIZKELETY ANDRÁSTÓL a Glossator nevet kapta (három magyar glosszája: *hurnou, ruga, scumartiuus* = hernyó, ragya, számártövis) – is vannak, bizonyos fókig ő is bevonódik a vizsgálatabba.

Az egyes scriptorok kódexbeli munkájának feltérképezhetőségéhez szükséges az általuk írt szövegek kiválogatása, ami viszont – előzetesen – írásuk azonosítását, illetve más scriptorok írásától való elválasztását követelte meg. Ehhez a sok esetben korántsem egyszerű feladathoz az ÓMS. kezének néhány jellegzetesebb betűje (főként a *g*, *e* és *a*) jelentett segítséget. Írása alapján 15 terjedelmesebb és körülbelül ugyanennyi marginális bejegyzés származik az ÓMS. kezétől, amelyek a kódex mindkét részében feltűnnek. (A Glossator – több mint 45 bővítésével – nála többet dolgozott a kéziratban, intenzívebben használta.) Az viszont megállapítható, hogy ők ketten egyszerre tartózkodtak ugyanabban a kolostorban. A Mária mennybevételének ünnepére való prédikációba (amely az egyetlen homília típusú beszédje a kéziratnak) az ÓMS. scriptora kezdett bele a 280vb hasáb alján, majd a megkezdett mondatot a 281r tetején már a Glossator folytatta, és ő fejezte is be a szöveget. Ilyen tollváltások csak egy időben ugyanazon helyen való működés esetén történnek. A kódexben ezen kívül is van még egy további olyan lap, amelyre mindketten írtak (293r), de ezek különböző szövegegységek.

6. Ami a „témaválasztásokat” illeti: az ÓMS. scriptora főként a *de tempore* részhez kötődő, az egyházi év különféle vasárnapjaira szóló prédikációvázlatokkal

bővítette a kéziratot, írása ezért inkább a kódex első részében található. (A Glosator éppen ellenkezőleg, a szentek ünnepeire összpontosított inkább, ő főként a második részben dolgozott.) Az ÓMS. keze az egyházi év alábbi vasárnapjaira készített prédikációt: Hetvened és Hatvanad vasárnap (19v–20v), Húsvét utáni 4. vasárnap (50r–51r), Mennybemenetel (51r–52v), Szenvedés vasárnapja, azaz Feketevasárnap (91r–91v), Pünkösöd utáni 1. vasárnap (103v). A kereszt felmagasztalásának (szept. 14), illetőleg megtalálásának (máj. 3.) ünnepére szóló beszédvázlatokhoz (222r, ill. 279r) magyar nyelvű glosszákat is csatolt. Az egyik a latin szöveg egy jelzős szerkezetének (*arta via*) a magyar fordítása (a 222r alján): *scuicscerech* (= szükszerű); míg a másik kettőnek, a 279r felső margójára írt *virudnek hullotta mia* és *pulkul pituaranak fugliabeleul* magyar szintagmáknak nincs megfelelője a latin szövegben. Ezeknek az lehetett a funkciója, hogy – akár a GyS. distinkciói – az improvizált beszédkor támaszt jelentsenek a szónoknak.

A leírt prédikációk többféle kidolgozottságúak lehettek. Voltak „beszédkészre” kidolgozott, már csak felolvasásra váró sermók (erre központozás és intonációs jelek alkalmazása is szokott utalni); máskor elég volt csak a beszéd elejének a részletezése is ahhoz, hogy a továbbiakban az emlékeztetők – divisiók és/vagy bibliai és egyéb idézetek – alapján a szónok már képes legyen megformálni a prédikációját; sokszor pedig eleve csak a divisiókat rögzítették írásban. Az ÓMS. scriptora mindhárom típusból írt a kódexbe, – nyilván nem egészen függetlenül attól, hogy mihez jutott hozzá, de azért azt is megmutatta, mit tartott szívügyének.

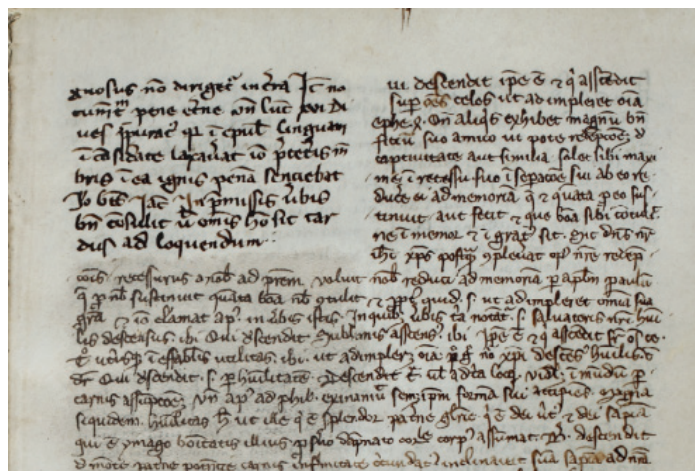
A margókra írt latin bejegyzései csaknem kivétel nélkül prédikációvázak, különféle divisiók (1r, 4v–6v, 74v–77v). Ezek következtelen szerkesztésükkel, nyelvtani összehangolatlanságukkal, sőt egy divisió értelmezhetetlenségével több esetben a hevenyészettség nyomait viselik magukon. Egyéb szövegei között is vannak olyanok, amelyek inkább csak „nyersanyagok” (divisiók, példázatok, kommentárok: 38v, 134v, 199v, 293r), nem tekinthetők sermónak.

A kidolgozott prédikációk közül kettő abból a szempontból is beszédes, hogy a scriptor személyiségéről is információt ad: ezek a Mennybemenetel (Ascensio) ünnepére és az Alexandriai Szent Katalin napjára készült sermók. Mivel a prédikációk „nyílt szövegek” voltak (TARNAI 1984: 231), kínálták az alakítás lehetőségét, és ezzel a korban szokás is volt élni. Így ha egy beszédnek (vagy részének) a forrása fellelhetetlen, akkor – általában – gyanú van arra, hogy leírója bizonyos fokig szerkesztője, kompilátora, esetleg szerzője is szövegének. Ez a gyanú ennek a két beszédnek az esetében is felmerülhet.

A Mennybemenetel ünnepére a scriptor egy stílusában és terjedelmében is az élőszóbeli előadáshoz közel álló, igen kidolgozott prédikációt írt be a kódexbe. Az ezt megelőző beszéd is az ő kezétől származik, így folyamatos a másolás, viszont változik az írástükör. A Húsvét utáni 4. vasárnap prédikációjának befejeztével (51ra nyolc sora) két hasábosról rögtön teljes laptükörre vált: tudja, hogy be kell osztania a helyet. A takarékoság jegyében kisebb betűkkel is kezdi az írást, ami még három sűrű oldalon keresztül folytatódik (utána majd másik kéz folytatja, ismét kéthasábosan).

1. ábra

51r lap felső része

A divisiókban és aldivisiókban a hármas szám dominál, az illusztrációs anyag bőséges, három teljes terjedelmében előadott és négy, csak címmel megnevezett példázatot, bibliai és auktori idézeteket tartalmaz. A thema 3. divisiójának kapcsán azonban a beszéd olyan fordulatot vesz, amely „biografikus tárggyá” teszi. A mennybemenetel nem Mária-ünnep, a bibliai jelenetkor Mária nincs is jelen. A prédikációnak ezen a pontján a scriptor mégis egy kanyarral mariológiai irányba fordul, nagy fokú Mária-tiszteletének adva ezzel tanúbizonyságát.

Nem ez az egyetlen hely kódexszövegeiben, ahol ennek jelét adja. Ilyenek még: a 38v lap bármilyen Mária-ünnepre jól használható divisiói Mária közbenjáró hatalmáról; a 199r lapon a két Mária szerepét hangsúlyozó példázat; a 293r mariológiai szövege; valamint a Planctus és az ÓMS. (A Glossator megegyezett vele a Mária-tiszteletben, a hármas osztatú divisiók kedvelésében, de ő – főleg a *de sanctis* részt bővítve – elsősorban bibliai idézetekkel támasztotta alá beszédeit.)

Az Alexandriai Szent Katalin ünnepére írt sermo (196v, 197v, 199r) is a scriptor szívügyének látszik. Ez a szent nagy becsben állt a domonkosoknál, tevékenysége, habitusa megfelelt a rend szellemének. Magyarországon négy kolostor tekintette Katalint patrónájának (köztük a veszprémi női), a Leuveni kódex négy beszédet is szentel neki (ebből kettő magyar kéztől, a másik a Glossatortól, 286r–287r). A szent legendája a későbbi magyar kódexekben is megjelenik (DebrK., ÉrtyK.), a domonkos ÉrsK.-nek pedig egyik, ha nem a legjelentősebb szövegegysége a verses Katalin-legenda. Az ÓMS. keze annak ellenére ad kidolgozott prédikációt, hogy a mintapéldány, ami az írópultján feküdt, nem lehetett ilyen. A szent legendáját nem idézi, feltételezve, hogy az a hallgatóság előtt már ismert (nem így Szent Erzsébet esetében a Glossator, 231v). A beszéd felépítése több hármas és egy ötös divisióból áll (az ötös felosztás Katalin ötféle kísértését szimbolizálja), a prédikáció nagyon sok auktoritást mozgósít (biblia, egyházatyák, azonosíthatatlan idézetek). A megadott locusok pontatlansága, illetőleg hiánya a saját szerkesztés

jele is lehet. Hogy mennyire fontos volt az ÓMS. scriptorának ez a Katalin-beszéd, azt megint csak az elhelyezése is mutatja. Darabokban talált csak neki helyet a kézirat lapjain, maradék üres helyekre több részletben írta be, a folytatásokra azonosító jelekkel utalgatva.

A prédikációknak valószínűleg minden korban és időben előnyére vált (és válik egészen máig) a színesítés, különféle példázatok, történetek beépítése. Az egyébként szigorú szerkezetű skolasztikus sermók korában ezek különösen is hasznosak lehetnek részben a teológiai mondanivaló színesítésére, élénkítésére, részben a hallgatóság érzelmi megérintésére (olykor talán felébresztésére is). Az ÓMS. keze prédikációinak illusztrációs anyagából – például az Ascensio-beszédből is – az vehető ki, hogy a sermo készítője igen kedvelte a példázatokat. A korabeli „prédikációs útmutatók”, az *Ars Praedicandik* pedig az elbeszélő betétek, példázatok általi színesítést leginkább a laikus közönség számára előadott beszédek esetében ajánlották. (Ezek bősége nyom lehet arra nézve is, milyen közönséget célzott meg, milyen környezetben tevékenykedett a scriptor.)

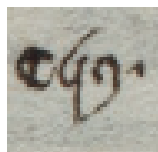
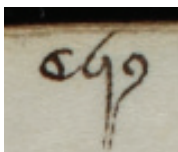
A latin és a magyar Mária-siralomban több szempont találkozik össze: a scriptor Mária-tisztelete, a mondanivaló színesítésének vágya és a célközönség – magyar nyelvű laikus hallgatóság – igényei felé való fordulás.

7. A scriptor gyakorlatiasságának értékes nyoma a tartalommutató index (254r), amely kereshető formában (lapszámmal együtt) prezentálja, hogy melyik prédikáció melyik ünnepre készült. Igaz, hogy ebből a szempontból csak a kéziratnak egy bizonyos részét (129v–163) dolgozta fel, valószínűleg azonban a többit is tervezhette, csak az valamilyen okból elmaradt. Az általa különös figyelemben részesített szövegek kapcsán – közéjük tartozik a magyar Mária-siralom is – további lehetséges nyomként VIZKELETY felveti, hogy „a mutatózott szövegek között is előfordul egymás után egy női szentről szóló beszéd, amire feltehetőleg a *dedicatio* utalás vonatkozik, és egy szent helyre (épületre) alkalmazott *divisio*. Jelentheti-e mindez azt, hogy a magyar scriptorok egy olyan dominikánus konventben működtek, amelynek Szent Katalin volt a patrónája”? (2004: 259) Ehhez lenne ugyanis kapcsolható a 199r lapon egymás mellett található Katalin-prédikáció vége, valamint ugyancsak egy *dedicatio* (egy rendház és templom építéséről megemlékező szöveg).

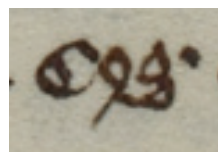
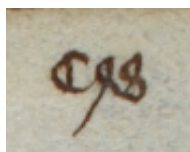
Mint már szó volt róla, a kódex eredetileg két kötetben volt. Amellett, hogy a második kötet külön (piros római) számozással is rendelkezik, a két résznek együtt, egységes számozása is van, amely 1–296-ig látható, az utolsó, a 297-es lapnak a száma – ha volt – feltehetően a bekötés áldozata lett, ma késői, ceruzás lapszám pótolja. Mivel az indexet az ÓMS. scriptora készítette, a levélszámozás is – logikusan is, de írásképileg is – tőle eredeztethető. VIZKELETY ugyan korábban az indexet másik magyar kéz művének tartotta (vö. 1986: 48), de monográfiájában már így ír: „Az index írásképe és a szöveg jellege is arra enged következtetni, hogy az egyes mutatószavakat a kéz lassan, egyenként írta le, így a gyorsabb írásra jellemző hurokképződések kicsinyek, vagy hiányoznak. Mind ezt megfontolva – bár előző tanulmányaimban még bizonytalan voltam – valószínűnek tartom, hogy az indexet is az ÓMS. scriptora állította össze.” (2004: 30). A számformák azonossága ezt csak erősítheti:

2. és 3. ábra

bal: 159 (lapszám az oldalon), jobb: 159 (lapszám az indexben)

4. és 5. ábra

bal: 148 (lapszám az oldalon), jobb: 148 (lapszám az indexben)

A lapszámozás annyiban sajátos, hogy száztól kétszázig kevert számozást használ: a százast római, a többi arab számokkal írja. Az arab számok használata – legalább is német területen – a 12. század második felében kezdődik. A számformák, főleg a 4, 5 és 7 kezdetben a maiaktól különböznek, és a helyiértékek sem korrektek olykor (SCHNEIDER 1999: 95). Mindez az ÓMS. kezénél is megfigyelhető: a 4-es és 7-es formája megfelel a korban szokásosnak, az 5-ös számjegy hajlított, magasra felnyúló kezdővonala viszont egyedi írásformának látszik – legalább is a korabeli számformákat bemutató táblázatokhoz képest. A helyiérték-zavarokra a kódex számozásában az alábbi példák vannak: [11] = 101; [201] = 2001; [202] = 2002 (így egészen [209]-ig); [210] = 20010; [211] = 2101; [212]-től végig viszont már a mai szokás szerint.

8. A scriptorra bizonyos nagyvonalúság is jellemző lehetett. Már említettük a sermóiban idézett helyek locusainak pontatlanságát, olykor elmaradását. Az indexben megadott lapszámok sem stimmelnek mindig, ahogy a kötet lapszámzásában is vannak megbicsaklások, javítások: pl. 25<8>9, 16<7>5, kimaradások (pl. 68, 135). A sietősen a lapszélékre került divisiók, apróbb bejegyzések sem hibátlanok, itt-ott nyelvtanilag nem korrektek. VIZKELETY ANDRÁS minden apróbb másolási hibát, kimaradt szót számba vesz, de mindezek fényében sem tekinthető hanyagabbnak a scriptor az átlagos pontosságú másolónál – jóllehet az ÓMS.-sel foglalkozó szakirodalom általában gondatlansággal bélyegzi meg őt. BENKŐ LORÁND például ilyen „dicsérettel” illeti szótagoló képességét: „Még az ÓMS. egyébként eléggé kezdetleges helyesírású és amellet figyelmetlen másolója is sorozatban, hiba nélkül valósít meg az elválasztáskor olyan szótagolásokat, ahol a morfémahatár más megoldást sugallt volna” (BENKŐ 1980: 63).

9. Ez viszont át is vezet a második szemponthoz: a magyar szöveg helyesírásához mint nyomhoz – ami természetesen csak a kor gyakorlatába helyezve válhat azzá. KNEZSA – mind a négy korai kis magyar szövegemlékre nézve – megállapítja,

hogy helyesírásuk ugyan a kancelláriai helyesíráson alapul, de nem a saját korukén, hanem annak egy korábbi, 12. századi változatán (1952: 88).

Milyen fonéma–graféma megfelelések mutathatnak régiségre? Ilyenek az /sz/ hang következetes *sc* jele; a /k/-nak a *c*, valamint a kivételesebb *qu* és *ch* jele; valamint (főként) a /gy/ *g* jele.

Az ÓMS. scriptorának hangjelölése több szempontból is beleillik ebbe a régies vonalba:

/sz/-re inkább az *sc*-t használja, mint a korának megfelelő *z*-t (5:3 arányban); a /gy/ hang jelölésében kivételtelen nála az archaikus *g*; – miközben más megfeleléseivel meglehetősen eltér a másik három emlék leírójának hangjelölési gyakorlatától. Ezek a „más” megfelelések a saját korába illenek, annak a gyakorlatát tükrözik. Legfeltűnőbb ez a hangérték nélküli, ún. néma *h* esetében. A másik három szövegemlékben ennek nyoma sincs, a Siralomban pedig a *t* után általános, sőt egyszer *g* után is előfordul (*Wegh*). Eléggé hasonló a helyzet a /k/ hang megjelenítésével kapcsolatban. Az ÓMS. scriptora a régies *c*-ket *k*-ra változtatja (egyetlen kivétel egy *-nac* rag, valamint két *qu* a *qui* és *nequem* szavakban, utóbbiakban nyilván a latin csábította el – de: lapszéli glosszáinak két *-nak*-ja már *k*-val áll (*virudnek*, *pituaranak*)! Ha nem is ilyen feltűnően, de azzal is kilóg, hogy az /i, j/ jelölésben is a „korszerűbbet” választja: az *i* helyett *y*-t használ (az arány: 8: 33). A palatális jelölésekről lehet még szólni. A /gy/ jelölése, láttuk, kivételtelenül archaikus, a többi palatális mássalhangzóé már inkább nem. Van egy régies, „hagyományos” megjelenítése az /ly/-re: *illen*, a másik két esetben már jelölt: *ullyetuc*, ill. *felleyn*. Az /ny/ esetében hasonló a helyzet (*kunuel*, de *aniath*, *anyath*, *kyniuuhhad*).

Ami a rövidítéseit illeti: ezek kizárólag a nazális, azon belül is az *m* rövidítésekre korlátozódnak. Ha megnézzük a rövidített és nem rövidített nazálisok arányát: 3: 21 (a *felleyn*-t kihagytam) – nem vitte túlzásba. A *-nac*-ot sem rövidíti, pedig ez meglehetősen gyakorlat volt; lásd GyS., Güssingi glosszák (utóbbira TÓTH P. 2020: 323).

A régi és az új együtt jelentkezik tehát – de a kis szövegemlékek közül döntően csak nála. A hangjelölési újítások pedig nemigen származhatnak máshonnan, mint a saját gyakorlatából. Mivel ezek egyben a korabeli kancellária gyakorlatával is egybeesnek, felmerülhet esetleg, hogy a scriptort a kancelláriához is fűzték szálak. Egyházi személyek tevékenysége a korabeli jogi intézményekben általános gyakorlat volt.

10. Mit mondhatunk tehát a Leuveni kódex mint biografikus tárgy alapján az ÓMS. scriptoráról?

Hét évszázad távlatából a rendkívül töredékes, elmosódott képen egy elkötelezett prédikátor igyekezetét látni arra, hogy laikus közönségének latinul és magyarul is hatásos beszédek készítsen. Érdeklődést, nyitottságot – tudósi igyekezetet – új, korszerű prédikációs forrásanyag felkutatására, felhasználására, a szerzett anyag kreatív kezelését. Szívesen bővíti prédikációit példázatokkal, hogy hallgatósága számára a szárazabb teológiai mondanivaló az illusztráció által elevenné váljék. Bibliaismerete – ami az idézetek számát és azok pontosságát illeti –

nem éri el kolostorbéli társáét, gyakran hivatkozik azonban a korban mértékadó egyházi auktoritásokra (Szent Jeromos, Ágoston, Ambrus, Nagy Szent Gergely, Szent Bernát). Feltehető, hogy egy-egy beszédet olykor maga kompilál, némelyiknek esetleg szerzője is. Mindent meghatároz Mária-tisztelete, amely – összekapcsolódva beszédélénkítő, az érzelmi átélést segíteni kívánó törekvésével – íratja be vele a kéziratba a magyar és a latin Mária-siralmat, vagy az adott ünnep hivatalos jellegétől eltérő mariológiai példázatokat. Prédikatori buzgalma gyakorlatias megoldásokra is vezet: egy (töredékesen maradt) index készítésére és ehhez a kézirat leveleinek végigszámozására. A kivitelezésekben akár a számozáskor, akár a locusok megadásakor, akár nyelvtani ügyekben nem áll távol tőle némi nagyvonalúság, hiszen prédikatori ambíciói elsőbbséget élveztek a filológiai pontossággal szemben, hibázásai azonban így sem öltenek a korban szokásosnál nagyobb méretet. A régi és új összeboronálása nemcsak a tartalmi dolgokban jellemzi, hanem a magyar szöveg helyesírásában is. Ez az a szál, aminek a nyomán fel lehet tenni, hogy esetleg a kancelláriához is köze lehetett.

Kulcsszók: Ómagyar Mária-siralom, Leuveni kódex, scriptor, prédikáció, egyházi év, glossza, kompilátor, helyesírás.

Hivatkozott irodalom

- A. MOLNÁR FERENC 2005. *A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasatok, értelmezés, magyarázatok, frazeológia.* A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Klasszika-filológiai Tanszéke, Debrecen.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRAGGER RÓBERT 1923. Ómagyar Máriasiralom. *Magyar Nyelv* 19: 1–13.
- HORVÁTH IVÁN 2015. *Ómagyar szövegemlékek mint textológiai tárgyak.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS 1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ 1929. *Ó-magyar olvasókönyv.* Danubia, Pécs.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk a könyvnyomtatás koráig.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MADAS EDIT szerk. 2009. „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvelemlek a kezdetektől a 16. század elejéig.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1988. *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÉSZÖLY GEDEON 1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- MEZEY LÁSZLÓ 1971. Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-siralomról. *Irodalomtörténet* 53: 356–370.
- SCHNEIDER, KARIN 1999. *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten.* Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- SZABOLCSI BENCE 1959. *Vers és dallam.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

- TARNAI ANDOR 1984. *A magyar nyelvet írni kezdik*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TÓTH PÉTER 2020. Güssingi glosszák. In: HENDE FANNI – KISDI KLÁRA – KORONDI ÁGNES szerk., „*Mestereknek gyengyének*”. Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Országos Széchényi Könyvtár – Szent István Társulat, Budapest. 305–327.
- TÓTH ZSOMBOR 2015. Kézírtos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: medialitás és kulturális másság. Módszertani megfontolások. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119: 625–650.
- VIZKELETY ANDRÁS 1986. „*Világ világa, virágnak virága...*” [*Ómagyar Mária-siralom*]. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- VIZKELETY ANDRÁS 2004. *Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- VIZKELETY ANDRÁS 2009. Leuveni kódex és Ómagyar Mária-siralom (címszavak). In: MADAS EDIT szerk. 2009: 224–227.

The scribe of the Old Hungarian Lamentations of Mary: insights from a “biographical object”

On the occasion of the centenary of the discovery of the Leuven Codex, this study endeavours to discern the characteristic traits of the scribe who transcribed the text of the Old Hungarian Lamentations of Mary, to the extent possible from a distance of seven centuries. Its findings are derived partly from the research published in the scholarly edition by András Vizkelety in 2004, and partly from an analysis of the poem’s orthography.

Keywords: Old Hungarian Lamentations of Mary, Leuven Codex, scribe, sermon, liturgical year, gloss, compiler, orthography.

HAADER LEA
HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont